
Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ
(1904-1992)

Με τον θάνατο του Κ. Θ. Δημαρά, οι νεοελληνικές σπουδές χάνουν τον αναμφισβήτητο πρύτανή τους. Δεν είναι τρόπος του λέγειν: η πρώτη θέση εδώ εξασφαλίζεται δικαιωματικά τόσο από την ποσότητα όσο και από την ποιότητα του έργου.

Διδάκτορας της Φιλοσοφικής μας Σχολής και επίτιμος καθηγητής του Α.Π.Θ., ο Δημαράς διατήρησε πάντοτε στενότετους δεσμούς με το πανεπιστήμιό μας. Τον Μάιο του 1990, μια διεθνής επιστημονική συνάντηση, οργανωμένη από τον Τομέα Μ.Ν.Ε.Σ. της Σχολής μας με θέμα «Ζητήματα ιστορίας των νεοελληνικών γραμμάτων», είχε αφιερωθεί σ' αυτόν και τιμηθεί με την παρουσία του: ήταν μια οφειλόμενη ανταμοιβή στον άοκνο πνευματικό εργάτη.

Γεννημένος στην Αθήνα το 1904, ο Κ. Θ. Δημαράς, μακρινός συγγενής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, φαίνεται να προσανατολίζεται από νωρίς προς κατευθύνσεις που δείχνουν καθαρά την ευρύτητα των ενδιαφερόντων του. Φοιτητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, παρακολουθεί ταυτόχρονα μαθήματα στην Ιατρική Σχολή για δύο χρόνια, ενώ τα πρώτα του δημοσιεύματα —*Δοκίμιον περί της Φυσικής Θεολογίας των Σοφιστών του πέμπτου π.Χ. αιώνας* (1926) και *Παρμενίδης* (1927)— πιστοποιούν ένα ξεκίνημα συνδεδεμένο με τα «αρχαία φιλοσοφήματα», κατά την έκφρασή του (1991).

Από εδώ και πέρα, ο δρόμος του Κ. Θ. Δημαρά είναι ανοιχτός. Μέσα στη δεκαετία του 1920, ο Κωνσταντίνος Άμαντος και ο Αδαμάντιος Κοραής αποτελούν σημαντικές πνευματικές του αποκαλύψεις. Ο πρώτος τον φέρνει προς το Βυζάντιο. Ο δεύτερος τον συνδέει με τον νεότερο ελληνισμό, το διαρκέστερο σημείο αναφοράς του. Παραθέτω τα λόγια του (1982): «Μια αδιάκοπη ταλάντωση: από τον χώρο του Κοραή, αναζητώ τις ρίζες του Κοραϊσμού και φθάνω στον Διαφωτισμό· από κει και πέρα, με μια καινούρια θέαση του ελληνισμού, θέαση την οποία προκάλεσε η μελέτη μου πάνω στον Διαφωτισμό, τον Κοραή, προχωρώ πια και αναζητώ την ιστορία του Διαφωτισμού μέσα στον μεταγενέστερο ελληνισμό, την ιστορία του κινήματος του Διαφωτισμού ακριβέστερα, μέσα στον μεταγενέστερο ελληνισμό».

Αρχαιότητα, Βυζάντιο, νεότερος ελληνισμός: η πορεία του Δημαρά μέσα στον χρόνο φαίνεται ομαλή. Αποφασιστικότερη όμως περίοδος του είναι η δεκαετία του 1930, καθώς οι προσωπικές επιλογές συντονίζονται με τις συλλογικές ζητήσεις. Εκπρόσωπος της λεγόμενης «Γενιάς του '30», ο Δημαράς δίνει το μέτρο των δυνατοτήτων του: οι αισθητικοί και φιλοσοφικοί του προβληματισμοί συνδυάζονται με τις φιλολογικές και ιστορικές του φροντίδες, αλλά οι τελευταίες αυτές, ολοένα και πιο έντονες, τείνουν να καταλάβουν την πρώτη, αν όχι και αποκλειστική, θέση.

Ανάλογη είναι, στο μεταξύ, και η ιδεολογική του εξέλιξη. Απόλυτος ιδανιστής στο ξεκίνημά του, συνδεδεμένος με τον Γιάννη Αποστολάκη, με την θρησκευτική φιλοσοφία (Pascal, Abbé Bremond, Maritain κλπ.) και με τον πολιτικό συντηρητισμό (Charles Maurras), ο Κ. Θ. Δημαράς μετατοπίζεται σταδιακά —«Αχόμη το 1933 γράφω για τον Κοραή αποδοκιμαστικά ό,τι μου υπαγορεύει ο ευσεβισμός», ομολογεί ο ίδιος— προς ορθολογικές και επιστημονικές κατευθύνσεις, με συμβολικό όριο το 1945, οπότε εμφανίζεται για πρώτη φορά σε τίτλο άρθρου του η λέξη *Διαφωτισμός*.

Αυτή η πνευματική και ιδεολογική μετατόπιση από την κριτική προς την ιστορία των γραμμάτων και από τον ευσεβισμό προς τη λογοκρατία, μετατόπιση πολυδιάστατη όσο και ενιαία, παρουσιάζει δυο βασικά χαρακτηριστικά: α) μια μακρόχρονη επιβίωση του παλιού μέσα

στο νέο στοιχείο (κατά τη διατύπωση του Δημαρά: «επί χρόνια δύο ιδεολογίες επικαλύπτονται, ώσπου η καινούρια να αναλάβει την πρωτεύουσα θέση») και β) μια συνθετικότερη και συνολικότερη θεώρηση του αντικειμένου. Πραγματικά, από τα τέλη του μεσοπολέμου και κυρίως από τις αρχές της δεκαετίας του 1940, οι εργασίες του Δημαρά, δοκίμια και εκτενέστερες μελέτες —*Δημοτικισμός και κριτική* (1939), *Ρωμαντικά σημειώματα*, *Κωστής Παλαμάς* (1947)—, προαναγγέλλουν το συνθετικό έργο που πρωτοπαρουσιάζεται δίτομο στα 1948-1949 και που θ' αποτελέσει έκτοτε, ως τα τέλη της ζωής του συγγραφέα, συνεχή φροντίδα του· εννοώ την *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*.

Ο τίτλος είναι, φυσικά, κάπως στενός: θα μπορούσαμε ακριβέστερα να μιλούμε για ιστορία της νεοελληνικής γραμματείας ή παιδείας. Γιατί ο Δημαράς έχει βρει τον δρόμο του οριστικά. Προχωρεί (και θα προχωρεί στο εξής ολοένα και περισσότερο), όπως λέει και πάλι ο ίδιος, «προς την κατεύθυνση του γενικού, του συνθετικού προσώπου που είναι η Ελλάδα». Πέρα από τη λογοτεχνία και το καθαρά αισθητικό φαινόμενο, ενδιαφέρεται για τη σύνολη πορεία του νέου ελληνισμού. Ανιχνεύει κυρίως τη ροή των πνευματικών γεγονότων. Ιστορικός των ιδεών, ενσωματώνει στον προβληματισμό του αυτό που ονομάζει «ιστορία των συνευρήσεων». Δοσμένος με μοναδική αφοσίωση στο έργο του, διαθέτει ως κύριο πολιτισμικό αγωγό την ευρύτατη γαλλική του παιδεία.

Έχει παρακολουθήσει από νωρίς τους προβληματισμούς της εποχής του: τον μαρξισμό, την ψυχανάλυση, τις αναζητήσεις της νέας ιστοριογραφίας κ.ά. Έχει διαμορφώσει τις μεθοδολογικές του αρχές ή, όπως λέει ο ίδιος, τις «μεθοδεύσεις» του («πολλαπλά αίτια», «διαδοχικές προσεγγίσεις» κλπ.). Η «μετατόπισή» του είναι γεγονός με γενικότερες συνέπειες: προϋποθέτει κυρίως τη μετάβαση από την ποιότητα στην ποσότητα, δηλαδή από το άτομο στο συλλογικό σώμα. Ερευνητής με σαφείς στόχους (η έκφραση «εθνική απογραφή» ίσως δεν θα ήταν άστοχη εδώ), ο ώριμος Δημαράς ασχολείται τόσο με τη διαχρονική όσο και με την ποσοτική μελέτη των φαινομένων: οι μέσοι όροι, οι «κανονικοί» ρυθμοί, τα στατιστικά δεδομένα προσελκύουν διαρκώς την προσοχή του.

Υπογραμμίζω δυο χαρακτηριστικές του επιδόσεις. Πρώτα, την επίμονη αναφορά του σε ζητήματα μεθοδολογικά, πράγμα που αποτελεί, ανάμεσα στα άλλα, και ένα είδος ερευνητικής αυτογνωσίας ή αυτοσυνείδησης. Ύστερα, τη ροπή του προς τη σύγκριση (υπήρξε, πραγματικά, ο θεμελιωτής της Συγκριτικής Φιλολογίας στον τόπο μας). Στοχαστής με την ευρύτερη σημασία της λέξης, ξέρει ν' ανάγεται από το γενικό στο ειδικό ή και αντίστροφα, όπως ξέρει να εντάσσει το ατομικό (βιογραφία) στο συλλογικό, ανιχνεύοντας με φροντίδα τα υπερατομικά τεκμήρια (κινήματα, ρεύματα, τάσεις, γενιές κλπ.). Είναι ταυτόχρονα Έλληνας και Ευρωπαίος. Η παρουσία του στα γράμματά μας σηματοδοτεί μια περίοδο χειραφέτησης: από εδώ και πέρα, τα πράγματα για τη νεοελληνική επιστήμη δεν μπορεί να είναι όπως πριν.

Εννοείται πως είναι αδύνατο, μέσα στα πλαίσια του σύντομου αυτού νεκρολογικού σημειώματος, να καταγραφούν οι ποικίλες δραστηριότητες του Δημαρά (λ.χ. η μακρόχρονη αρθρογραφία του στον τύπο, ο ρόλος του ως διευθυντή του Ι.Κ.Υ. και του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε., η συμβολή του στην ίδρυση του «Ομίλου Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού», η διδασκαλία του στο Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης από το 1970 κλπ.), όπως είναι αδύνατο επίσης να σχολιαστούν διεξοδικά οι βασικές εργασίες του. Ένα μου φαίνεται βέβαιο: πως το έργο του, στο σύνολό του, προάγει ταυτόχρονα τη γνώση μας και τον στοχασμό μας. Εξερεύνηση άγνωστων χώρων; Ασφαλώς. Αλλά και πεδίο προβληματισμού όπου, παράλληλα με την απάντηση, αναβαθμίζεται και το ερώτημα ως έσχατο μεθοδολογικό ζητούμενο. Για να χρησιμοποιήσω και πάλι τα λόγια του: «οι άνθρωποι χαρακτηρίζονται όχι από τον τρόπο με τον οποίο λύνουν τα προβλήματα, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο θέτουν τα προβλήματα».